

INHOUD

De watervallen 15

I De grootmoeders 41

Sibilla 43

Agnes 119

Matha 202

II De moeders 285

Sylvia 287

Isabella 368

Thandiwe 446

III De kinderen 525

Joseph 527

Jacob 601

Naila 677

De dam 757

Dankwoord 781

Verantwoording van de vertaler 785

Stamboom 786

Zt. Zzt. ZZZzzzZZZzzzzZZZzzzzzzZZZZzzzzzzzzZZZZ
ZzzzzzzZZZzzzzzzZZZzzzZZZzzzzzo'ona.

Een blanke, vergeten man raakt vergrijsd en verdwaald in het hart van Afrika. Hij speurt en spit, al dolend en dwalend, en wordt onze vader bij toeval, onze lukrake pater muzungu. Dit is het verhaal van een natie, niet een koninkrijk of een volk, dus het start uiteraard met een blanke.

Op een dag kreeg een nobele Schotse arts het idee de bron van de Nijl te vinden. In plaats daarvan vond hij een geul in de grond vol kolkend, stapelend water. Zijn dragers noemden het Mosi-oo-Tunya, wat 'de rook die dondert' betekent, maar hij gaf het de naam van zijn koningin. Hij beschreef de watervallen met eerbiedig ontzag en vergeleek het klaterende water met Britse zaken: met sneeuw en schapenvacht en vonken van brandend staal, met talloze kleine kometen die in dezelfde richting schoten en elk een smal spoor van schuim nalieten. Hij mijmerde dat engelen erop neerkeken en tegen elkaar zeiden: 'Hoe prachtig.' Hij meende zelfs, als een decorbouwer, dat er eigenlijk bergen op de achtergrond hadden moeten staan.

Avontuur. Rampspoed. Roem. Handel. Christendom. Beschaving. Hij werd besprongen door een leeuw en vertelde dat die hem in zijn bek schudde zoals een hond met een rat doet. Zijn vrouw stierf aan koorts; zijn geliefde poedel verdronk. Hij reisde over land en via eindeloze waterwegen. Onderweg bevrijdde hij slaven, brak hun ketenen eigenhandig en nam ze aan als zijn knechten en dragers.

*In zijn latere leven was hij getuige van een bloedbad: sla-
venhandelaars die schoten op mensen in een meer, zoveel
dat de kano's er niet langs konden. Hij verloor alle hoop.
Hij zat aan de grond, financieel en emotioneel; koningin
Victoria was hem vergeten; de Royal Geographical Society
had hem doodverklaard. Toen kwam Stanley, een Welshe
bastaard die in opdracht werkte, hem de hand schudde
met de woorden: 'Dr. Livingstone, neem ik aan?' en bericht
stuurde naar Londen. En in één klap was hij beroemd,
alsof hij uit de dood was opgestaan. Maar hij weigerde
naar moedertje Engeland terug te keren.*

*Drentelend doolde hij dieper het binnenland in, nog
altijd op zoek naar zijn geliefde Nijl. O, vader muzungu!
Dat woord betekent blanke man, al beschrijft het geen
huidskleur maar een neiging. Een muzungu is iemand die
zal zunguluka'en – doelloos ronddwalen – tot hij in een
kringetje gaat. En zo dook onze rusteloze muzungu hier
weer op, met zijn zwarte dragers in zijn kielzog.*

*Zijn medicijnkist raakte zoek – de dader is nooit ach-
terhaald – en daarmee raakte hij ook zijn kostbare kinine
kwijt. De koorts zat hem op de hielen en kreeg hem ten
slotte te pakken. Hij stierf in een hut, in de nacht, geknield
op zijn bed met zijn hoofd in zijn handen. Zijn mannen
ontweiden hem, begroeven zijn hart onder een boom en
droegen zijn lijk naar de kust. De HMS Vulture bracht zijn
lichaam naar huis, en wat overbleef na het leven werd
begraven onder een steen in het schip van Westminster
Abbey. Zijn naasten herkenden hem aan de krassen van
een leeuwentand op het bot van zijn bovenarm.*

*De volharding van zijn dragers was verbijsterend.
Maandenlang reisden ze met een lijk, geteisterd door
verlies en verwonding, ziekte en conflict, ploeterend door
de schroeiende hitte en stromende regen, zich verzettend
tegen het geloof dat de dood rondwaart in het gezelschap
der doden. Ze kwamen helemaal naar Engeland om te*

worden uitgehoord, bouwden de hut na waarin hij was gestorven. Wat een toewijding! Wat een liefde! Nee, nee: wat een angst! Dat lichaam, dat lijk was bewijs. Wie zou hen anders op hun woord geloven dat een blanke man in het gezelschap van 'wilden' was gestorven door pech – door simpele koorts?

Mensen kunnen niet geloven dat het toeval zo krachtig is. Maar het verhaal van deze plek is doorspekt met dit soort dwalingen. Errare humanum est, vergissen is menselijk, van het Latijnse errare: dwalen, ronddolen, zich vergissen. De bazungu die dit gebied verdeelden in een kolonie, toen een protectoraat, toen een federatie en tot slot een natie, kwamen hier alleen omdat Livingstone hier was geweest. Ze dwaalden binnen en bevolkten het land, trokken willekeurige grenzen in het zand, verleidden de opperhoofden tot verdragen met een list: een koninklijk decreet bedoeld voor handel maar gebruikt voor het Rijk. Zwaaiend met vlaggen, geweren en kralen hielden ze een Wedloop om Afrika in naam van Livingstone.

Oriëntaal noch occidentaal, maar accidenteel, dat is deze natie. Geloof het of niet, onze vrome Schotse arts zocht de bron van de Nijl op de verkeerde plek. Er blijken twee Nijlen te zijn – een Blauwe en een Witte – dus ook twee bronnen, en geen van beide is hier in de buurt. Zo gaat dat met naties en mythen, met mensen en tekens. Je speurt naar een bron, een oerwoord of symbool, en ineens splitst het pad, in tweeën gekliefd door streep of apostrof. Een dubbele tong, die zelf weer vertakt tot een capillaire chaos. Waar je zocht naar een bron, vind je een weids geruis dat tegelijkertijd een stilte is: een kloof vol donderende rook. Blinde mond!

De watervallen

De Engelse naam klinkt als een zin: Victoria Falls. Een voorspelling. Dat grapje maakte ik geregeld, totdat Hare Majesteit Koningin Victoria in 1901 daadwerkelijk overleed, vlak voordat ik op het continent arriveerde. Twee jaar later aanschouwde ik dat Afrikaanse wonder, vernoemd naar een Engelse koningin, en raakte ik er net zo door betoverd als iedereen. Ik kwam voor de watervallen en ik bleef voor de watervallen.

Het is waar wat ze zeggen: je kan het opstuivende water al van vijftig kilometer afstand zien en het gebulder van dertig kilometer afstand horen. Het laatste deel van onze trektocht vanuit Wankie verliep moeizaam en het was elf uur 's avonds tegen de tijd dat we ons kamp opsloegen op zo'n anderhalve kilometer van de watervallen, onder een gigantische baobabboom. Hoe moe ik ook was, ik wilde mijn behoefte aan slaap niet in de weg laten staan van mijn eerste blik op die enorme stortvloed. Ik liet de anderen achter en ging in mijn eentje op pad om de watervallen van bovenaf te bekijken bij de zogeheten 'Devil's Cataract'. Ik zal het nooit vergeten.

De avond werd helder verlicht door de maan. Op de voorgrond rees de steile klif van Barouka Island op. Daarachter, in nevelen gehuld, stortten de watervallen bulderend de afgrond in, honderdtwintig meter omlaag. Het water stoof zo krachtig op dat er nauwelijks viel te zeggen in welke richting het stroomde. De takken van het schaduwrijke zwarte bos kronkelden ervoor langs. De

maanregenboog, bleek en flakkerend, gaf het hele tafereel iets feeërieks. Zwijgend van ontzag, alsof ik in de aanwezigheid van een majestueuze, onverwoordbare Kracht verkeerde, nam ik mijn hoed af. Een uur lang bleef ik daar staan, blootshoofds, in diepe vervoering.

Nee, ik zal die nachtelijke blik op de Victoriawatervallen, in volle vloed en overspoeld door maanlicht, nooit vergeten. Tweeëndertig jaar heb ik binnen een straal van anderhalve kilometer van die plek doorgebracht, maar dit blijft het beste uitkijkpunt, daar durf ik donder op te zeggen.

De volgende ochtend kerfde ik, ter gelegenheid van mijn eerste aanblik, mijn naam en de datum in de baobabboom: PERCY M. CLARK. 8 MEI 1903. Dat was eigenlijk niets voor mij, maar nochtans begrijpelijk gezien de omstandigheden. Ik ging op weg naar de overgang, of 'drift', acht kilometer voor de watervallen, de toegangspoort naar Noordwest-Rhodesië. Dit is het diepste en smalste punt van de Zambezi binnen honderden kilometers, dus is het de handigste plek om iemand over te zetten. Aanvankelijk heette het Sekute's Drift, naar een opperhoofd van de Leya. Toen werd het Clarke's Drift, naar de eerste blanke kolonist, die ik al snel zou ontmoeten. Niemand weet wanneer het The Old Drift werd.

Twee uur lang wachtte ik in mijn eentje aan de zuidelijke oever terwijl ik zo nu en dan een geweerschot loste. Ten langen leste zag ik een stip: een boomstamkano die vanaf de andere kant aankwam. Hij voer zo'n stuk verder op de rivier dat ik niet zeker wist of hij wel naar mij toe kwam; het water stroomde zo snel dat ze een zeer schuine koers moesten varen om de boot precies aan te meren op de plek waar ik wachtte. Een boomstamkano is

een wankel ding om door een sterke stroming te loodsen – één krachtige kuch is genoeg om hem te laten omslaan –, maar de Barotse zijn uitstekende riviervaarders. Staand in de kano besturen ze hun primitieve vaartuig met drie meter lange peddels. Ze brachten mij en vervolgens mijn spullen naar de overkant.

Destijds was The Old Drift een kleine nederzetting met een handvol mannen – er waren toenmaals maar zo'n honderd blanken in heel de regio. Ik stopte bij een lemen winkeltje dat dienstdeed als het plaatselijke 'hotel'. Het was van een man die dezelfde achternaam droeg als ik, maar met een aristocratische 'e' erachter. Dat was al zeer toevallig, maar hij bleek ook nog eens opgegroeid in Chatteris, Cambridgeshire, praktisch naast de universiteitsstad die ik reeds lang achter me dacht te hebben gelaten. Ik leek maar niet aan mijn moederland te kunnen ontsnappen, noch aan haar kapesones.

Fred 'Mopane' Clarke – een lokale bijnaam, want hij was 'lang en recht en zo hard als een mopaneboom' – had zich daar vijf jaar eerder gevestigd als expediteur, om vervolgens een transportdienst over de Zambezi te beginnen. Later zou hij een fortuin verdienen met de bouw en verkoop van hotels. Maar toen ik hem ontmoette, waren we slechts twee mannen die er het beste van probeerden te maken. Mopane vond het amusant dat ik mijn nieuwe roeping op goed geluk had gekozen; fotografie was in die tijd een relatief nieuw vakgebied. Ik nam niet de moeite hem te vertellen over mijn verbanning uit het scheikundelaboratorium van Trinity College.

'Je hebt wel ballen!' zei hij. 'Ben je in net zo'n opwelling naar Rhodesië afgereisd?'

'Ja,' loog ik. 'Ik kon bij een studio in Bulawayo aan de slag. Maar tonen en fixeren is nogal gewaagd in Afrika met al dat stof, om nog maar te zwijgen van de zandhozen. Dus ik heb ontslag genomen.' Nog een leugen.

‘Maar toch ben je hier gebleven. Bevalt het leven in de rimboe je wel?’

‘De kolonisten zijn beste kerels. Eerlijk, enthousiast, kijken niet op mensen neer. De Kaffers zijn uiteraard verbijsterend, maar ze lijken volgzzaam genoeg. De insecten zijn een ware plaag.’

We wisselden verhalen uit over insecten. Tam-Pam-torren die in je haar verstrikt raakten, reuzenkevers die tegen je knar vlogen, de ranzige stinkwants en tjirpende kerstkever. Schorpioenen, spinnen, duizendpoten. Allemaal beestjes. Ik won de discussie toen ik hem vertelde over de dag dat ik in Bulawayo aankwam, twee jaar eerder. De zon was schuilgegaan achter een zwarte wolk: geen stofstorm maar een Bijbelse sprinkhanenplaag! Toen kwam de herrie: het verwoede slaan op potten en pannen om ze weg te jagen. Een hels kabaal, maar effectief.

‘Je zult hier nog veel erger treffen,’ zei Mopane geheimzinnig. ‘Wil je gaan exploreren?’

‘Rondtrekken. Pa zei altijd: “Jongen, vestig je alleen als het moet en blijf altijd eigen baas.” Tijd om mijn eigen weg te vinden, eens op verkenning te gaan. Ik geloof dat ik de eerste ben die de Zambezi helemaal van de watervallen tot aan de kust wil volgen,’ pochte ik.

‘Net als de goede dr. Livingstone.’

‘Ach, dat is waar ook.’ Ik schudde de frons van mijn gezicht. ‘Maar dan zonder de religie.’

Met een duivelse grijns greep Mopane Clarke mijn hand vast.

Ik was klaar voor mijn vlucht naar de wildernis. Ik vertrouwde mijn camera-apparatuur aan Mopane toe en vertrok naar Kasangula, een kraal op tweeënhalve dag reizen. Het opperhoofd was ene Quinani, een rare oude snuiter

in een luipaardenvel en een hoed met de Union Jack erop, die de hele dag gehurkt in de zon tabak zat te snuiven. Ik huurde vijf boomstamkano's en vijftig dragers van hem en vertrok stroomopwaarts, met de bedoeling van de jacht te leven.

In die tijd was de vangst nog zeer goed en gevarieerd. Patrijzen, fazanten, ganzen, parelhoenders, zelfs wilde kalkoenen. Het land was rijk aan wild, van de statige eland-antilope tot de kleine oribi. Het eerste dier dat ik te pakken kreeg, was een grote zwarte litschiewaterbok: hij keek recht in de loop van mijn groot kaliber Martinigeweer. Toen volgde een inheemse antilopesoort die dr. Livingstone de *puku* had genoemd: een schuw schemerdier, groter dan een impala, net zo goudbruin maar zonder de opvallende strepen over het achterste en met een voddige vacht. Een inboorling vertelde me dat de naam was afgeleid van het inlandse woord voor 'spook': Livingstone zag het dier voor het eerst in het droge seizoen, wegschietend tussen het hoge gele gras van de savanne. Goed voor een lekker lapje vlees.

Een jaar lang reisde ik op de bonnefooi met mijn kleine vloot boomstamkano's. Er wachtten meerdere obstakels tussen mij en de kust. Om te beginnen wemelden de zijrivieren van de Zambezi van de krokodillen en nijlpaarden. En daarnaast was het een hele klus om te zorgen dat mijn jongens simpelweg hun werk deden. Ze wantrouwden mijn gefluit, wat ik alleen maar deed omdat ik niemand had om mee te praten. En ze wilden bepaalde plekken niet passeren zonder aan te meren om offers aan de doden te brengen en toe te kijken terwijl de medicijnman ' bezig ging ' met dierenstaarten en amuletten om zijn nek, botten en bedeltjes om zijn polsen en enkels. Hij was een angstaanjagende verschijning, of dat dacht hij tenminste. De Barotse waren ook zeker een machtig volk en hadden veel stammen veroverd die hun schatplichtig waren.

Gemiste betalingen werden gruwelijk afgestraft: ik zag inboorlingen met oren die nog slechts aan het kraakbeen vasthingen en neuzen die waren opengesneden of helemaal verwijderd. Deze wraaklustigheid openbaarde zich ook steeds meer onder mijn dragers.

We waren tot Sesheke gekomen toen een nijlpaard een van de boomstamkano's omverwierp, wat tot oponthoud leidde. Ik wilde voortmaken zodat we de stroomversnellingen voor het donker konden passeren. 'Mooi niet!' zeiden de jongens zo ongeveer. 'Dat zullen we nog weleens zien,' wierp ik terug, en met mijn .45 Webley in de aanslag dreef ik mijn persoonlijke bemanning een voor een de boot in. Tegen de rest zei ik dat ze konden volgen of anders zich maar moesten zien te redden: 'Geen vreten meer voor jullie!' Ik vertrok met mijn gijzelaars en sloeg kamp op na de stroomversnellingen. Toen de anderen bij zonsondergang aanmeerden, liet ik ze met hun voorhoofden in het zand knielen en een militair saluut brengen. Dat maakte een eind aan de '*indaba*'. Ik had ze op de zwakste plek van de inboorling geraakt: in de maag!

Door dit soort tegenslagen – plus grasbranden, stormen, oevers vol riet waar aanmeren niet mogelijk was – kwam ik nauwelijks vooruit. Maar het grootste probleem van verkennen, zo ontdekte ik, is de tergende eenzaamheid. Maatjes worden met de zwarten was er uiteraard niet bij, en de behoefte aan gelijkgestemd gezelschap zou werkelijk ondraaglijk zijn geweest zonder de aanwezigheid van het terriërteefje dat ik bij de kolenmijn van Wankie cadeau had gekregen. Die kleine ruwharige dame was mijn enige makker, mijn onafscheidelijke metgezel. Ik sympathiseerde met dr. Livingstones genegenheid voor zijn geliefde Chitane, die volgens de verhalen ergens in deze contreien is verdronken. Mijn Flossie had een geweldige neus, en hoewel ze mijn tocht niet kon redden, redde ze wel mijn leven.